

XX. Yüzyıl Başlarında Ertuğrul Sancağında İpek Üretimi

Halim Demiryürek*

Özet

1885 yılında kurulan Ertuğrul Sancağı, merkezi Bilecik olmak üzere Söğüt, İnegöl ve Yenişehir kazalarından oluşmaktaydı. Geniş dutluk alanlara sahip olan Bilecik'te pek çok ipek imalathanesi açılmıştı. İmalathanelerin ekseriyeti gayrimüslimlere, özellikle de Ermenilere aitti. Bu işletmelerde çalışan işçiler 1910'da Bursa'dan başlayıp Bilecik'i de içine alan grev dalgasında iş bırakma eylemi yapmıştı. Birinci Dünya Savaşı süreci ise fabrikaların birçoğunun kapanmasına yol açmıştı. Bu çalışma Osmanlı'nın son döneminde Bilecik ve çevresindeki ipekçilik sektörünü konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ertuğrul Sancağı, Bilecik, İpek, İmalathane.

Silk Production in the Ertuğrul Sanjak in the Early 20th Century

Abstract

Ertuğrul Sanjak, founded in 1885, consisted of Söğüt, İnegöl and Yenişehir qazas, with the center being Bilejik. In Bilejik having a wide range of mulberry fields many silk workshops have been opened. Most of the manufacturing plants belonged to non-Muslims, especially to Armenians. Workers who was working at these factories in Bursa and Bilecik had a strike action in 1910. The World war I process led to the shutdown of a number of factories. This article focuses on the silk industry around Bilecik in the late Ottoman period.

Keywords: Ertuğrul Sanjak, Bilejik, Silk, Workshop.

Giriş

Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle 1885 yılında kurulan Ertuğrul Sancağı, merkezi Bilecik olmak üzere Söğüt, İnegöl ve Yenişehir kazaları ile bu idari birimlere bağlı birçok nahiye ve köyü içeriyordu. On dokuzuncu yüzyılda, geleneksel metotlarla yapılan ipek üretimi yerini mekanik üretime bıraktıkça, geniş dutluk alanlara sahip olan Bilecik ve havalisinde pek çok ipek

---

* Dr. Öğr. Üyesi; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, halim.demiryurek@bilecik.edu.tr. (ORCID ID: 0000-0002-0731-4235)
(Bu makale Halim Demiryürek'e ait "II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik" adlı doktora tezinin VI. bölümünün "İpek" başlıklı kısmı esas alınarak hazırlanmıştır).
(Makale Gönderim Tarihi: 18.09.2018; Makale Kabul Tarihi: 12.10.2018)

imalathanesi açıldı. Nitekim Bilecik, ipekçilik sektöründe adından sıkça söz ettirerek Birinci Dünya Harbi'ne kadarki süreçte, ortaya çıkardığı mamul bakımından kayda değer bir mevki elde etti.¹

On dokuzuncu yüzyılda ipek çekme tesislerinde de gelişme kaydedildi. Bursa'da 1834 yılında Fransız Glaizal ailesinin ham ipek tesisi inşa etmesi ilk girişimdi ama başarılı olamadı. Sonrasında İsviçre'nin Basel şehrinden gelen M. Falkeisen bu tesisi devralarak amacına ulaştı. Falkeisen'in ardından yeni yatırımcılar da ortaya çıktı. Özellikle Bursa'nın yerlisi olan Bilezikçi Kardeşler, İtalyan modeline göre yedi yüz elli makaralı bir fabrika planlaması yaptı ancak bu sayıyı yakalayamadı. Bununla birlikte Bilezikçi Kardeşler Bilecik, Yenişehir ve Gemlik gibi yerlere küçük ipek çekme atölyeleri kurmaya muvaffak oldu.²

Teknolojik ilerlemeye rağmen ipekçiliği sekteye uğratan hadiseler de yaşandı. Mesela 1844'te baş gösteren bulaşıcı karataban salgını Bilecik ve çevresinde ipek üretiminin azalmasına ve dut bahçelerinin önemli bir kısmının tarlaya dönüşmesine yol açtı.³ Bilecik ipekçiliğini derinden sarsan bir diğer gelişme ise Avrupa ipekliyle rekabet edilememesiydi.⁴

Buna mukabil 1888'de ipek öşrünün Düyun-ı Umumiye İdaresine'ne bırakılması ipekçiliğin canlanmasına katkı sağladı. Çünkü söz konusu idare Bursa ve Bilecik bölgesinde hem Pasteur usulünün izlenmesi hem ipekçilik enstitüsünün açılması ve hem de dut bahçelerinin ihyası için faaliyette bulundu.⁵ Ayrıca modern ipek üretim metotlarının daha ileri seviyede benimsenmesi için 1891-1892 yıllarında Bursa'da ipek üretme yarışmaları ve Bilecik'te de nakit para ve mikroskop ödüllü yıllık sergiler düzenlendi.⁶

İpek İmalathaneleri

Bilecik ve havalisinde teşvikler sonucunda birçok ipek imalathanesi inşa edildi. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi 1906'da Bilecik'te 11, Aşağıköy'de 3, Pelitözü köyünde 2, Vezirhan köyünde 1, Küplü nahiyesinde 10,

¹ Besim Darkot, "Bilecik", *MEB İ.A.*, İstanbul 1979, s. 611; Binbaşı M. Nasrullah, Mülazım M. Eşref, Kolağası M. Rüştü, *Osmanlı Atlası (20. Yüzyıl Başları)*, (Çev. Rahmi Tekin-Yaşar Baş), İstanbul 2003, s. 51.

² Ergün Kağıtçıbaşı vd, *Bursa'nın Ekonomik Tarihi (1326-1900)*, Bursa (t.y), s. 240-242, 243.

³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 352.

⁴ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2010, s. 142.

⁵ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s. 69.

⁶ Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım (1876-1908)*, İstanbul 2008, s. 213.

Lefke nahiyesinde 3, Söğüt kazasında 4 ve İnegöl'e bağlı Cerrah köyünde ise 6 adet ipek işletmesi vardı. Sancak içinde ipek imalathaneleri Bilecik merkez ile bağlı köy ve nahiyelerde yoğunlaşmıştı. Bunların en büyükleri Bilecik'te Rupen Tilkiyan, Küplü'de ise Hacı Sava ve Kosma ile A. Surlas'a aitti.

Sancak genelinde faaliyet gösteren 40 işletmenin toplam mançınık sayısı 2.510'du. Mançınıkların %43'ü Bilecik ve köyleri, %29'u Küplü, %6'sı Lefke, %8'i Söğüt ve %12'si İnegöl'de bulunuyordu. İşletmelerin ekseriyetinin gayrimüslimlere, özellikle de Ermenilere ait olması gayrimüslimlerin yeterli sermayeye sahip olduklarını göstermektedir.

Bilecik'teki ipek işletmeleri Bursa ile karşılaştırıldığında Bilecik'in sektördeki önemi bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1906'da Bursa merkezine bağlı kazâ, nahiyeye ve köylerde 51 adet ipek işletmesi Bilecik'te ise 40 imalathane mevcuttu.⁷

Regis Delbeuf'un 1906 senesi itibarıyla Bilecik ve çevresindeki imalathaneleri, mançınık⁸ sayıları ve işletmecileri verdiği liste şöyledir:

Tablo-1: 1906'da Ertuğrul Sancağında Bulunan İpek İmalathaneleri⁹

<i>İmalathanenin Mahalli</i>	<i>Sahibi</i>	<i>Mançınık Sayısı</i>	<i>İşletmeci</i>
Bilecik	Rupen Tilkiyan	106	Kendisi
Bilecik	Mustafa Bey	96	Kendisi
Bilecik	Altunyan	72	Altunyan-Hacı Davut
Bilecik	Anadolyan	72	Kendisi
Bilecik	Giregosyan	68	Kendisi
Bilecik	Kaftancıyan	66	Kendisi
Bilecik	Mustafa Bey	60	Kendisi
Bilecik	J. Belart Lanz	60	Kendisi
Bilecik	Barsan Boduryan	52	Kendisi
Bilecik	Hamparsun	44	Kendisi
Bilecik	Eşref Bey	40	Kendisi
Aşağıköy	Hacı Yorgaki	62	Kendisi
Aşağıköy	Devlet Mülkü	60	Kiralık
Aşağıköy	A.Surlas	60	Kendisi
Pelitözü Köyü	Marcikyan	60	Kendisi
Pelitözü Köyü	H.H.Mıgırdıçyan	52	Kendisi

⁷ A.g.e, s. 133-134.

⁸ Kozadan ipeği sağma işlevini gören çıkırığa mançınık denir.

⁹ Regis Delbeuf, *De Constantinople a Brousse et a Nice*, Constantinople 1906, s. 135, 136, 137.

Vezerhan Köyü	Hacı Sofran	60	Kendisi
Küplü Nâhiyesi	A.Surlas	102	Kendisi
Küplü Nâhiyesi	Hacı Sava ve Kosma	104	Kendisi
Küplü Nâhiyesi	Kürkçü Kardeşler	86	Kendisi
Küplü Nâhiyesi	Biberoğlu	78	Kendisi
Küplü Nâhiyesi	Piyer Tilkiyan	76	Kendisi
Küplü Nâhiyesi	Kürkçü Kardeşler	60	Kendisi
Küplü Nâhiyesi	Hacı İlyâ	60	Kendisi
Küplü Nâhiyesi	Elesyos	60	Kendisi
Küplü Nâhiyesi	Seferşah Kardeşler	52	Kendisi
Küplü Nâhiyesi	Bahçivanoğlu	52	Kendisi
Lefke Nâhiyesi	A.Surlas	60	Kendisi
Lefke Nâhiyesi	Dimitros	60	Kendisi
Lefke Nâhiyesi	Abacroğlu	40	Kendisi
Söğüt	Hacı Hüseyin Efendi	60	Kendisi
Söğüt	Tosmalı Hacı Hafız	60	Kendisi
Söğüt	Andon Saraidis	60	Kendisi
Söğüt	Bubaryaoğlu	40	Kendisi
İnegöl Cerrah Köyü	Simonik Terziyan	80	Kendisi
İnegöl Cerrah Köyü	Haçik Terziyan	40	Kendisi
İnegöl Cerrah Köyü	Misak Terziyan	24	Kendisi
İnegöl Cerrah Köyü	Kevork Terziyan	72	Kendisi
İnegöl Cerrah Köyü	Agop Terziyan	54	Kendisi
İnegöl Cerrah Köyü	Misak Papazyan	40	Kendisi

Tabloda görülen fabrikalara ilaveten Konstantinoğlu Mihalâki tarafından 25 Haziran 1907'de Bilecik'e bağlı Küplü'de bir işletme daha açılmak istendi. Mihalâki, Küplü'deki hanesinin avlusuna inşa ettirdiği 12 adet mancınığı çalıştırmak için ruhsat talebinde bulundu fakat mahallî Düyun-ı Umumiye İdaresi buna izin vermedi. Bir müddet sonra, harir müfettişlerinin nezaretini kapsamayan mahallerde elle işletilen mancınıkların çalıştırılmasına müsaade edilmediği lâkin *Mihalâki'nin işletmek istediği 12 adet mancınığın neredeyse küçük bir fabrika halini alacağı ve işletmenin bulunacağı hanenin muhafaza ve gözetim altında olan iki fabrikanın civarında olduğu* belirtilerek ruhsat verildi.¹⁰

¹⁰ BOA. DH. MKT. 1129/78.

Bilecik'te açılanların yanı sıra kapanan ipek işletmelerine de rastlanmaktaydı. Örneğin, 27 Ağustos 1907'de Bilecik'te ipek fabrikası çalıştıran Agop Anadolyan, işleri yolunda gitmeyince on iki bin lira açık vermiş ve bazı yabancı şirketleri de zarara uğratarak Atina'ya firar etmişti.¹¹

Kaçan işverenler olduğu gibi iş koşullarından memnun olmayan işçiler de vardı. Nitekim Bilecik'teki ipek fabrikalarında çalışan işçiler, çalışma şartları ve ücretler konusunda bazı problemler yaşamışlar ve kimi zaman da iş bırakma eylemi yapmışlardı. Hükümet, 1909'da çıkardığı *Tatîl-i Eşgâl Kanunu* ile gerekli önlemleri almaya çalışmışsa da 1910'da Bursa'dan başlayıp Bilecik'i de içine alan bir grev dalgası yaşanmış ve Bilecik'teki ipek fabrikalarında çalışan işçiler, 4 Ağustos 1910'da Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf yollayarak çalışma şartları ve ücretler konusundaki şikâyetlerini şöyle dile getirmişlerdi:

“Bizden temettü vergisi istenir, senede üç-beş ay işleyen, 800 çarhlı, on beş fabrikada sene zarfında hizmet eden ancak yüz kişi vardır. Geri kalanımız çaresiz ve aç kalıyoruz. Yevmiye beş kuruş ücretle çalışıyoruz. Fabrikanın, herhangi bir kişinin tahammülü üstündeki sıcak ve olumsuz havasına maruz kalıyoruz. Cüzi bir ücret aldığımız halde bu meblağın da tamamen veya kısmen elimizden alınması meşrûtiyet ve insaniyetin kabul etmeyeceği bir haksızlık olduğundan bu vergi için işlerimizi tatil ettik. 1.500 nüfus bir haftadır aç kaldığımızdan adalet-i meşrûtiyetin icrasını ve açlığımıza çare bulunmasını istiyoruz”¹²

Yetkili kurumlarca işçilerin greve gitmesi üzerine inceleme başlatıldı ama olaydan 17 gün sonra kadın işçiler de aynı gerekçelerle iş bıraktı. Mutasarrıflığın yaptığı araştırmada, Bilecik ve Küplü'deki ipek fabrikalarında çalışan kadın işçilerin temettü vergisi vermemek için greve gittikleri bilgisi alındı. Problemi çözebilmek için kadın işçilerle temasa geçildi ve vergiden vazgeçilemeyeceği, ancak verginin tahsilinde devlet ve fabrika sahipleri tarafından gerekli kolaylığın gösterileceği ifade edildi. Ayrıca kadın işçilere baskı yapılmaması, aksi takdirde gereken kanunî işlemlerin uygulanacağı da ilgili idarî birimlere bildirildi. Tahkikat biraz daha derinleşince kadın işçilerin asıl maksatlarının temettü vergisi vermemek değil, yevmiyelerinin artırılması olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine fabrika sahipleri ile görüşüldü ve meselenin iyi bir neticeye bağlanması istenildi.¹³

Aynı yıl içinde yaşanan benzer bir olayda ise Bilecik Hansamonyon İpek Fabrikası'nda çalışan 66 işçi, haklarının işveren tarafından gasp edildiğini öne

¹¹ BOA. DH. MKT. 1195/14.

¹² BOA. DH. MUİ. 120/11.

¹³ BOA. DH. İD. 107/17.

sürerek şikâyetçi oldu. Fabrika sahibi suçlamaları kabul etmedi. Vilâyet ise işçiler ile işveren arasındaki anlaşmazlığın mahkemeye ait bir husus olduğunu belirtti.¹⁴

Anlaşılabileceği üzere ipek fabrikalarında çalışan işçiler haklarını alamadıkları gerekçesiyle defalarca greve gittiler, şikâyetçi oldular fakat işçiler lehinde somut bir gelişme yaşanmadı. Sonraki yıllarda devletin harplerle uğraşması sektörü daha da sıkıntıya soktu. Çünkü savaşlar, fabrikaların birçoğunun kapanmasına neden oldu.

Öyle ki aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi Bilecik'te 1917'de yalnızca 3 fabrika faaliyet gösterebildi. Bu fabrikaların çalışma süreleri 15 gün ilâ 3 ay arasındaydı. Söz konusu dönemde istihdam edilen işçi adedi sadece 244'tü ve bu sayının 40'ı kadındı. İşçilerin aldıkları yevmiye ise ortalama 5 kuruştur.¹⁵

Tablo-2: Bilecik'te 1917'de Faaliyet Gösteren İpek Fabrikaları¹⁶

Fabrikalar	İşlediği Müddet	İstihdam Ettiği İşçi
Tilkiyan Fabrikası	3 Ay	96
Mustafa Bey Fabrikası	15 Gün	96
Akçeyan Fabrikası	2 Ay	52
<i>Toplam</i>	244	

Yine zikredilen sene içinde İnegöl'e bağlı Cerrah köyündeki ipek fabrikalarından sadece birisi fasılalı olarak çalışabildi.¹⁷ Söğüt'teki 4 ipek fabrikası ise neredeyse hiçbir faaliyette bulunamadı.¹⁸

Sonuç

XX. yüzyıl başlarında, merkezi Bilecik olan Ertuğrul sancağında pek çok ipek imalathanesi açılmış ve üretim yapmıştı. Sahiplerinin çoğu gayrimüslim olan imalathaneler, sancak ekonomisinin en önemli dinamiklerinden birini teşkil etmiştir. Her ne kadar bazı zamanlar işçiler koşulların yetersizliğini, yevmiyelerin azlığını gerekçe göstererek iş bırakmışlarsa da söz konusu işletmelerin bölge insanına sağladığı istihdam son derece anlamlıdır. Lakin Birinci Dünya Savaşı ipek imalathanelerini doğrudan etkiledi ve tedricen faaliyet gösteremez duruma getirdi. Milli Mücadele Dönemi'nde bölgenin üç defa Yunan işgaline maruz kalması ise fabrikaları yok ettiği gibi ipekçilik sektörünü de âtil bıraktı.

¹⁴ BOA. DH. İD. 107/11.

¹⁵ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, İstanbul 1333, s. 303.

¹⁶ A.g.e, s. 303.

¹⁷ A.g.e, s. 292.

¹⁸ A.g.e, s. 306.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Tasnifi

- Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT)
- Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH. MUI)
- Dâhiliye İdari Kısım Belgeleri (DH. iD)

Kitap ve Makaleler

Binbaşı M. Nasrullah, Mülazım M. Eşref, Kolağası M. Rüştü, (2003), *Osmanlı Atlası (20. Yüzyıl Başları)*, (Çeviren: Rahmi Tekin, Yaşar Baş), İstanbul.

Çadırcı, Musa (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara.

Darkot, Besim (1979), "Bilecik", *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.

Delbeuf, Regis (1906), *De Constantinople a Brousse et a Nice*, Constantinople.

Eldem, Vedat, (1994), *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara.

Kağıtçıbaşı, Ergün ve YAŞAR, Enis (Tarihsiz), *Bursa'nın Ekonomik Tarihi (1326-1900)*, Bursa.

Özkaya, Yücel (2010), *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul.

Quataert, Donald (2008), *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım (1876-1908)*, İstanbul.

Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası (1333), 7. sene, 31 Kânunuevvel, İstanbul.